

19. ASIRDAN ZAMANIMIZA HİNDİSTAN ÜZERİNE TÜRK SEYAHATNAMESLERİ

Prof. Dr. İlber ORTAYLI*

Seyahatnameler kuşkusuz, kültür tarihi, sosyal tarih ve tarihi coğrafya açısından önemli kaynaklardır. Ancak kaynakların kullanımı; araştırmacıya zengin malzeme ve yeni bir bakış açısı kazandırdığı ölçüde, yanıtıcı da olabilir. Metinlerin yorumunda; maddi verilerin başka kaynaklarla kontrolü kadar, seyahatname yazarının mensub olduğu kültürel çevre ve zamanının da iyi bilinmesi gerekir. Kısacası seyahatnamenin kendisi gibi, yazarının incelenmesi de gereklidir ve bu sonuncu ameliye aslında bize yeni tarihi bilgiler ve hatta bir araştırma alanı açacak kadar da önemlidir.

15-16. yüzyıl Alman seyahatnamelerini ele alacak olursak; **Dernschwam**, **Schiltberger** ve **Schweigger**'den Bizans ve Osmanlı Anadolusunu öğreniyoruz. **Pero Tafur**, **Clavijo**, **Bertrandon de laBrocquiere**, **Gerlach** gibileriyle liste uzayabilir. Bunlar bugüne kadar ön planda Osmanlı tarihi için birtakım verileri içeren değerli kaynaklar sayılmaktadır. Aslında bu seyahatnameler Osmanistlerin kendi sahaları için başvuracağı veriler olmak dışında, Germanistik ve umum Avrupa edebiyatı ve tarihi açısından da değerlendirilmelidir. Burada sözü geçen seyahatname metinlerinin dil özelliklerinden bahsetmiyoruz sadece... Ön planda başka kültür çevresine (Germanische Kulturwelt) mensub uzmanların da, bu çevrenin adamını değerlendiren başvuracağı kaynaklardır. Dolayısıyla sözü geçen seyahatnameler, ayrı bir boyutta ele alınarak, yenzaman Almanının ve Avrupalısının portresini çizmeye yardımcı kaynaklar olarak da değerlendirilmelidir. Yeni zaman Avrupalısının düşünce yapısını dünya görüşünü (Weltanschauung) anlamamıza yardımcı olacak kaynaklardır.

Bir başka yazıda böyle bir deneme yapmağa kalkışmıştık.¹ Şüphesiz şarklıların Garb hakkında kaleme aldıkları seyahatnameler; ta **İbn-i Fadlan**' dan **Evlîya Çelebi**' ve 18. yüzyıl Osmanlı seyahatnameleri ve dönemin İranlı seyyahları ve nihayet

* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Öğretim Üyesi.

¹ İ. Ortaylı "Türkler Hakkında Yazılmış Seyahatnameler" I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, Eskişehir Anadolu Üniv. 1987, sh. 115-132.

19. asrın Tahtawi'si gibi Mısırlı yazarların seyahatnameleri Avrupa'nın başka boyutlardan gözlenmesi için ilginçtir. Bu tür edebiyata Avrupa'da son zamanlarda ilgi müthiş artmıştır, ve Avrupa dillerine yapılan çeviriler bu ilgiyi göstermektedir. Kuşkusuz bu eserlerin sahiplerinin dünya görüşünü de onların Avrupa'yı değerlendirmeleri sayesinde biraz anlayabiliyor ve bu asırlardaki şark adamının kültürel-sosyal portresini de daha iyi çizebiliyoruz.

Bu defa daha başka bir alanın, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı-Türk aydınının benzer malzeme ile *Weltanschauung*'unu ve düşünce yapısını, özlemlerini tesbit etmeğe çalışacağız. Seçiminizin bu zaman kesitini kapsamamasının nedeni vardır. Bu sadece seyahatname gibi malzeme ile ilgili değildir. Evliya Çelebi, Eremya Çelebi gibi klasik devir Osmanlılarının seyahatname türü eserleri dışında bu dönem seyahatnamelerine el atmamızın nedeni açıktır. Bu dönemin insanı değişen bir kültürel çevreye mensuptur ve değişimin bilincine ulaşmıştır. Bu kültürel değişimi onun başka toplumlara, özellikle Şark'a bakışında ilginç boyutlarla gözlemek mümkündür. Yoksa sözünü ettiğimiz seyahatnamelerin tümünün tarihi coğrafya açısından değerli veriler içerdiğini ifade etmek mümkün değildir. Osmanlı aydını 19. yüzyıl sonunda Batı ile diyaloga giren bir tiptir; bunu ifade etmese bile bu gerçeğin içindedir. Dolayısıyla 19. yüzyıl münevverini mektupları (gezi mektupları) ve seyahat notlarından incelemek gerekir. Özellikle Şark bu aydınların dünyasında nasıl bir etki yapmıştır ve şark seyahatlerini neden kaleme alıp yayınlamak ihtiyacını duymuşlardır? Bunların cevabı son devir Osmanlı münevverinin portresini çizmemize de yardımcı olacaktır. Bu nedenle Direktör Ali Bey'in, Ahmed Hamdi Efendi'nin ve Falih Rıfkı'nın (Atay) üçünün de katıttıkları benzer güzergâhı, Arabistan ve Hindistan seyahatnamelerini ele almak istiyoruz.

Ali Bey Trabzon eski valisi ve Düyun-u Umumiye direktörlerindendir. Edebiyatımızdaki özgün yerini "Direktör Ali Bey" adıyla almıştır. Bağdad üzerinden Hindistan'a yaptığı seyahat (H. 1300-1304) 1884-88 yılları arasındadır ve bu uzun iş seyahatı sonucunda seyahat notlarını (1314 H) 1898'de bastırılmıştır.² Seyahat tariki şyledir: Midilli, Ayvalık, İzmir, Mersin, İskenderun. İlk defa İskenderun hakkındaki anlatılarını zikre değer biçimde nakle başlar. Aslında notlar kısadır. Burada yanındaki Mösyö Rot'un deveye nasıl binip düştüğünü anlatır. Bu ilginç (!) olaydan sonra "memlekete gezecek ve görecek şey olmadığından yemeğe gittik" diye İskenderun gezi notlarını bitirir. (sh.6) Halep şehri için bu ilgisizlik daha çarpıcı boyuttadır; "nüfusu 120.000 kadardır, haneler taş olup, sokaklar dardır" der. Verdiği bilgilerin ilk andaki gözlemler ve ziyaret edilen vali veya diğer yöneticilerden elde edilen cinsden olduğu görülmektedir. O yıllarda bu şehirde sürgün olarak bulunan genç Ali Kemal'in çizdiği manzara ve renkli anlatım ve malûmatla karşılaştırılamayacak³ bir anlatımdan sözedebiliriz. Ali Bey devam ediyor; "vali sokaklara kaldırım yaptırmış..." Benzer şekilde yazar; Kilis, Anteb ve Birecik'i geçiştiriyor ve Diyarbakır'a geçiyor. Diyarbakır'da Tanzimat döneminin Viyana tipi şehirciliğini taklid eden başsızsız imar girişimlerinden birini naklediyor: "Vali İsmail Hakkı Paşa surların dışında bir konak yaptırmış, fakat şehir umulduğu gibi buraya doğru gelişmemiş ve sonunda yeni konak terk edilerek tekrar surların içinde eski konağa dönülmüş." Ardından Musul'a geçiyor ve bu şehirde vali Namık Paşa'nın yaptırdığı köprüden söz ediyor.

²Ali Bey (Trabzon vali-yi sabık.) *Seyahat Jurnalı* (İstanbul'dan Bağdad'a ve Hindistan'a) İstanbul 1314.

³Ali Kemal, *Ömrüm* yay.: Zeki Kunalp, İstanbul 1985, sh. 127-148.

"Şehirdeki ünlü kükürtlü hamamlara etraftan hastalar geliyor Ancak, ibtidaî tesis bile yoktur" diyor. Kısacası han ve lokanta olmamasından şikayet ediyor. Görüldüğü gibi avrupaî anlamda imar ve tarz-ı hayatın özlemi çekilmekte ve heryer ilk anda yazar tarafından bu açıdan değerlendirilmektedir.

Âli Bey'in modern ürbânizm konusundaki bu hassasiyetini en belirgin bir biçimde Bağdad şehrine ilişkin notlarında görürüz. Bağdad'ı aslında uzun uzadıya anlatmaktadır. Bağdad surlarının gelişmeğe mani görüldüğü için yıkıldığından söz ederek; şehirde yapılan hastahane, sanayi okulu, kurulan nehir vapur kumpanyasından ve şehrin yakınındaki yerleşme merkezi Kazimiye ile şehir arasında inşa edilen tramvay hattından söz eder, ancak bir ufak sansür uygulamasıyla; her yerde herşeyi yaptırın valilerden sözeden Âli Bey, burada Bağdad'ın bu imar döneminin başlatıcısı Midhat Paşa'dan ve onun valiliğinden hiç söz etmez.⁴ Tanzimat aydınının eski dokudaki Osmanlı şehirlerinden bugünkülerin aksine pek hazzetmediğini görüyoruz. 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlarındaki aydınlar ahşap, geleneksel yapılardan dar sokaklı kentlerden bunalıyordu. Akçuraoğlu Yusuf, Rusyada Kazandan, İstanbul'a dönerken; İstanbul'un ahşap manzarasına bakıp onu Kazanın mermer binalarıyla mukayese edip, tenkidten geri kalmaz.⁵ Bu dönemin İstanbul'u ziyaret eden Avrupalısı Edmondo de Amicis ise; İstanbul'un yeşil ve ahşaptan oluşan güzelliğinin, yakında endüstri medeniyeti tarafından tahrib edileceğini adeta ızurabla yazar.⁶ Âli Beyin Bağdadla ilgili notlarının ilginç bir bölümü ise, tıpkı İstanbul'a gelen Avrupalı seyyahlarınkini andırır : Bağdad'ın köpekleri üzerine uzun uzadıya ilginç gözlemlerini aktarır. İstanbul'daki köpek sürülerinin yiyecek için kavga ettikleri biliniyor, ama Bağdatdakiler su birikintisi için kavga ederlermiş. Bağdad'ın sokakları dar, kaldırımsız ve kanalizasyon yoktur. Surların yıkılmasının bir işe yaramadığından sözeder. Şehirde araba yoktur, nakliyat eşekle yapılır. Şehirde kanalizasyon yoktur; sadece çukurlar yağmur suyu biriksin diye çabucak dolduğundan etrafı sular basar. Âli Bey'in modern ürbânizmi özleyen gözlem ve değerlendirmelerine, seyahatnamesinin her bölümünde rastlanmaktadır.

Bir bakıma Osmanlı 19. yüzyılda idare ettiği geniş ülkeyi henüz öğrenmektedir. Seyahatnamelerin naiv gözlem ve değerlendirmeleri bunun için şaşırtıcı olmamalıdır. 1849'da Babiâli'ye verilen bir rapor : Yemen'de bulunan kat' adlı bir yaprağın çiğnendiğinden söz ediyor. Yemen'in günlük adetleri ve en çok tanınan bitki ve ürünlerini Osmanlı 19. yüzyılda öğrenmektedir.⁷ Yemen üzerinde bu tip bilgileri içeren bir yazma eser de aynı yıllara aittir ve Klaus Kreiser tarafından bir tanıtımı yapılmıştır. Mustafa Hamî'nin, "Sevk 'ulasker'ul cedîd der ahd-i Sultan Mecid" adlı yazma eseri; Yemenin evleri, yaşayışı ve bitkileri hakkında kısa bir malûmat vermektedir.⁸

⁴ Âli Bey, a.g.e., sh. 62-63.

⁵ M. Fevzi Togay, Yusuf Akçura, hayatı ve eserleri, İstanbul 1944. sh.25 vd.

⁶ Edmondo de Amicis, İstanbul (1874) Çev. Beynun Akyavaş, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, sh. 140-141.

⁷ Başb.Arş. İrade-Dahillye No:19680, 20 Muh.1271 (Ekim 1854) "Yemen Ahalisinin tenavül eyledikleri Kat' tesmiye olunur bir nevi nebatın nümunesi irsal kılındığına" dair...

⁸ Klaus Kreiser "An Unpublished Ottoman Manuscript on the Yemen in 1849" Arabian Studies VII, sh. 161-186.

19. yüzyıl ikinci yarısındaki Hind ve Arabistan seyahatnamelerinden biri de **Ahmed Hamdi Efendi'nin "Hindistan ve Sevad-ı Afganistan Seyahatnamesi"** adlı kitabıdır.⁹ Ahmed Hamdi Efendi, II Abdülhamid devri din adamlarındandır. 1877 Ağustosunda bir dini görevle gittiği Hindistan'da sonradan Peşaver konsolöslüğü da yapmıştı. Onun da kaleme aldığı notlarda, şehircilik konusuna değinmeden yapamadığını görürüz. Kentlerin iskele ve limanı, fabrikalar, büyük binalar ve mahalle düzeni Ahmed Hamdi Efendiyi her Tanzimat aydını gibi yakından ilgilendirir. Fakat ürbaniizm merakı dışında Ahmed Hamdi Efendiyi Hindde asıl dinler çok ilgilendirmektedir. Onun ilginç tarafı budur ve her dinin adeleri ve inanç düzeni ile Hinddeki yakın ilgilenecek notlar aldığı görülmektedir.

Ahmed Hamdi'nin kitabı 293 sahifedir. Seyahat tariki gösteren haritadan onun bütün Hind kıtasını kat ettiğini anıyoruz. Bu seyahat güzergâhındaki önemli şehirleri de tasvir etmiştir. Yer yer Hind'in bu şehirlerine özellikle Hind-müslüman mimarisine ait gravürler, kitabı süslemektedirler. Kitabın başında: Urdu, Gucerati, Sanskrit ve İngiliz alfabetesine ait karşılaştırmalı bir levha da yer alıyor. Bombaydan başlayan gezi : **Puna, Ecmir, Ember kalesi, Allahabad ve Benares'le devam ediyor.** Benaresdeki mabedleri, Hindli hacıların ibadetini canlı bir biçimde anlatıyor. Hindu dinini mutaassib müslüman din adamının bakışıyla değil, merakla öğrenen bir ziyaretçinin kalemiyle nakle çalışır. Bundan sonra Kalküta'ya geçer. İngiliz Hindistanının bu merkezi; birbuçuk milyon nüfuslu, beyaz ve siyah diye adlandırılan iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, güzel muntazam Yunan stilinde binalardan oluşurken; ikinci bölüm çirkin ve düzensizdir. Güzel malikâneler, fabrika ve matbaalardan sonra, karanlık çamurlu sokaklar ve sazdan kulübel doludur. **Ahmed Hamdi Efendi Kalküta'nın sosyal durumu ve Avrupalıların ve zenginlerin günlük yaşayışına da değiniyor.** Buranın eski zadedânı mahvomuştur. Yerlerini yeni ağamlar almıştır. Aşağı tabaka ise ahmak ve cahil bir taassubla yaşar (sh. 66). Mukaddes Ganj nehrine atılan cesetler veya arukları Avrupalıları rahatsız eden bir manzara yarattığından, belediye bunları toplatıp yakıyormuş.

Seyahatnamenin en uzun bölümü Delhi'ye aittir. (90-110 sh. ler) Yazarın Babürler devri olarak bildiğimiz, Müslüman hakimiyeti devrinin tarihi, mimarisi, gelenekleri hakkında edindiği bilgileri bazen yorumlarla verdiği görüyoruz. Sonra Madras'tan, Keşmir ve Siyalkut'a çıkılıyor. Yazarın kuzeybatı Hindistan ve Müslüman bölgeler üzerinde kaleme aldığı notlar bu dönem için ilginçtir. Kuzeyde Belucistan kıtası (sh. 228) Pişaver ve sonra Hayber geçidinden geçerek girdiği Afganistan; bizce halen değerini koruyan önemli bir bölümdür. Bir an önce yeni harflere çevrilmesi dileğiyle konumuz dışında bırakıyoruz. Kabil, Kardehar ve Herat gibi şehirler ve umumen bu bölgenin 19. yüzyılın 1870'li yıllarındaki durumu üzerinde yazılanlar arasında, ayrı bir gözlem ve bakış açısına sahip notlardır.

Ahmed Hamdi Efendinin seyahatnamesinde siyasi bir misyonun izlerine de rastlanıyor. Bombay'dan başlayarak; Hind Müslümanlarının kendisine yaptığı tezahürattan padişaha edilen dualardan söz eder ve Müslümanların Padişahına Mecusilerin dahi çok itibar ettiğini, muhtelif olay ve karşılaşmaları naklederken belirtir. Bombay'da bu tezahürattan çekinen İngiliz yöneticiler biran önce şehirden ayrılması için kendisini harekete zorlar ve refakat ederler. Seyahatnamede mesela Mecusilerin inançları, ölü gömme (daha doğrusu ölüyü bir yüksek kulede bırakıp akbabalara parçalatmaları) gibi

⁹ Ahmed Hamdi, *Hindistan ve Sevad-ı Afganistan Seyahatnamesi*, İstanbul 1300 (1883)

adetlerden uzun uzadıya söz eder. Belirttiğimiz gibi, efendi, muhtelif din ve cemaatlerin inanç ve adetlerine meraklıdır ve onları gözleyip kaydetmiştir. Kendisi de; "kitaplardan öğrendiğimiz eski Babil şehrinin dahi renk renk cemaatlerden oluşan Hindistanla mukayese edilemeyeceği" kanaatinindedir. Burada direktör Âli Bey'in Hindistan seyahatnamesine dönelim ve verdiği bilgileri tahlil etmeğe devam edelim.

Âli Bey Hindistan kıtasına Karaçi'de çıkar. Karaçi'de; şehrin büyüklüğünden, iskele ile şehir arasındaki muntazam yol ve binalardan ve sonra bahçeli villalardan söz eder. İskeledeki vapurlar ve onlardan etrafa saçılan elektrik ışıklarını hayranlıkla betimler. Bombay için söyledikleri de Ahmed Hamdi Efendininkini andırır. Nüfus 800.000 dir ve genelde İslam, Parsi, Hindli, Portekizli unsurundan oluşur. Âli Bey, Müslümanların kıyafetlerinden söz ediyor ve tabii hemen en ilginç görünen olaya, Parsilerin cenaze törenine geçiyor. Bununla birlikte onların en Avrupaî görünüşlü, müreffeh ve işadamlı topluluğu olduğunu ilave ediyor. Âli Bey Hinddeki sefaletten uzunboylu söz etmez. Hind hakkında ön bilgileri yoktur. Âli Bey mesela kast sisteminden de pek söz etmez. Şehir ulaşımında tahteravan kullanıldığından, tabii yeni kurulan mahallerdeki geniş caddeler ve büyük binalardan söz eder. Hatta oteller ve bazı binalar Avrupa'daki kadar büyük ve daha da hoştur. Derken çarşıdaki meyvalardan, muz çeşitlerinden ve Ahmed Hamdi Efendi gibi şehirdeki Victoria Garden denen hayvanat bahçesinden söz eder. Oradan fabrikalara geçer. Bağdad'dan gelen David Sason'un kurduğu ipekli dokuma fabrikasından, Bombay'daki taş binalardan, tiyatro ve açık hava tiyatrosundan hayranlıkla söz edip, tiyatro sanatına da değinir. Âli Bey'in tiyatro yazarlığı bu konuya biraz ilgisini çekmiştir. Bu tiyatrodaki Parsi dilinde milli oyunlar oynanmış, mamafih musikileri Türkistan ve İran makamatındaymış. Askeri musiki de varmış. Âli Bey Bombay'ın umumhaneler mahallesini de arada betimler.

Âli Bey; Hindi o çağın Avrupalıları gibi sefaleti vurgulayarak mı anlatır? Hayır, hatta bu bahis yoktur. Bir Osmanlı olarak Hind Müslümanlarının durumundan, politik içtimai kültürel sorunlarından mı söz eder? Hayır... Britanya kolonyalizmi hakkında olumlu veya olumsuz değerlendirmeye ve gözlemler ileri sürer mi? Hayır. Hindistan hakkında fikri olmayan, Direktör Âli Bey okuyunca onun Berlin Londra'ya benzer bir Bombay'dan sözettiğini bile sanabilir. Şehirdeki urbanizm, geniş cadde ve binalar onu büyülemiştir. Tanzimat aydını kadar kentlerin modern altyapısına veya fizik dokusuna eğilen bir başka göz tasavvur etmek güçtür. Türk aydını kendi dünyagörüşü açısından Şark'a bakmağa devam eder.

Falih Rıfki (Atay) ile Direktör Âli bey'in arasında nesil farkı vardır. Hindistan ve Mezopotamya seyahatleri de aşağı yukarı yarım yüzyıl farklıdır. Son Osmanlı nesline ve Cumhuriyetin ilk kuşağına mensub, Falih Rıfki'nin "Zeytindağı" eseri; imparatorluğun Şarktaki yıkımının realist ve renkli bir destanıdır. Son Osmanlı aydın kuşağı, Falih Rıfki'nin deyimiyle "imparatorluğun çocuğu" ülkenin bu geniş bölümünü harb içinde ve yıkım anında görmektedir. Onu artık Arapların toprakları olarak görür. Falih Rıfki'nin "Hind seyahatnamesi" ise "Zeytindağı" ile üslub benzerliği dışında hiçbir alanda mukayese edilemez. "Hind" adlı kitabından Hindistan'ı değil, fakat Cumhuriyet aydınının Hinde nasıl baktığını öğrenmemiz mümkündür ki, eserin önemli yanı budur.¹⁰ Yazar Arabistan'a imparatorluğun çocuğu olarak bakmıştı. Aynı toprakları bu yolculukta,

¹⁰Falih Rıfki (Atay) *Zeytindağı*, İstanbul 1970, aynı yazının Hindistan seyahati için bkz. *Hind* İstanbul 1943.

25 sene sonra ve tekrar betimliyor ve ardından Hinde lâik cumhuriyet rejiminin gazetecisi ve aydını olarak bakıyor.

Hind Müslümanlarının durumunu İslâmiyetle açıklıyor. Reformcu zümrelerde İslama karşı laik bir dünya görüşünü benimseme eğilimi görüyor. Moğol devri de denen Baburîler devri eserleri üzerinde ulusalcı bir tarih ve dünya görüşüyle değerlendirmelerini yapıyor. Falih Rıfki, Britanya kolonyalizmini olumsuz bir biçimde değerlendirmeye tersine olumlu katkılarında sözeder. Zaten Kemalist bir devrim geçirmeyen Hind kıtasını böyle bir yönetime mahkûm görmektedir. Yer yer, şahidi olduğu olayları, yaptığı mülâkat ve konuşmaları bu çerçevede değerlendirmektedir. Falih Rıfki Dünyayı ve Hindi yeni bir yoruma tabi tutmak ve yeni bilgiler vermek, bu yorumu güçlendirmek eğilimindedir. Hattâ yazar Dünyayı yeniden yorumlayan bir yeni Türk intibasını, kendi kişiliğinde göstermek ve vurgulamak gayretindedir. Âli Beyle, Falih Rıfki'nin Hinde bakışındaki farklılık ve yöntem ve kullandıkları malzeme; bu nedenle sadece aradaki elli yılla açıklanacak gibi değildir. Falih Rıfki'nin seyahatnamesinde; 20. yüzyıl Türk aydınının geçirdiği kültürel değişim ve kendini böyle bir değişime bilinçli olarak zorlamanın getirdiği yorum ve bakış açısını görürüz.

Falih Rıfki demiryoluyla Mezopotamyaya geçiyor ve gezisine oradan başlıyor. Musul, Bağdad ve Dubaî'yi anlatıyor. Dubaî o tarihte sefil, ihmal edilen bir bölgedir. Çarşıların perişanlığı canlı bir betimlemeyle veriliyor. Ama Dubaî'de bile olan otel, Anadolu kasabalarında henüz yoktur. Fars körfezine geçiyor. "Osmanlı, tarihte Fars körfezinin kıymetini anlayamamıştır", diyor.

Hindistan'da gezi programlarında; mekteb, hastahane gibi yerler eski eserlerden önce gelmektedir. Bu programını vurgular ve kendisinin eski eser merakını; "biz ise dünden beri Pierre Lotileriz" diye hicveder. (109 sh.) Babüroğulları tarihine değinir; "Babüroğulları da Osmanoğulları gibidir. Babalar yavrularını, yavrular babalarını veya birbirlerini boğarak, keserek, habs ederek, taht keyfi sürmek istediler" der. Evrenkzayb'in büyük kardeşi Dara'yı tatura (gıldirtarak öldürtme) cezasıyla yokettiğini nakleder. Hinde kast sisteminden sözeder ve bunu değiştirmek için bir Atatürk lazımdır, der. (sh. 169). Falih Rıfki'nin bir farklı yönü vardır. Modern bir seyyah gibi, gitmeden ülkenin sanat ve mimarisi üzerinde bir okuma yapmıştır. Hindistan Türk sanatı üzerindeki gözlem ve mukayeselerini, Osmanlı sanatı ile olan bağları ortaya koyuşunu ilgiyle ve onaylamadan izlememek mümkün değildir. (sh.116). Burada İngiliz yönetiminin bir olumlu yanını belirtir. Lord Curzon genel valiyken, Türk eserlerini onarmış ve yıkımdan kurtarmıştır. Üstelik bunları ziyaret edecekleri düşünerek, bir turizm endüstrisini de geliştirmiştir. Eu 19. yüzyıl Türk aydınında ortak bir kanaat olmalı. İsmail Gaspirinski'de Orta Asya'daki eski eserleri koruyorlar diye, Rus genel valisi Rustowçik'i "Tercüman" gazetesinde methetmişti.¹¹ Atay yeni Türkiye için, tarihi çevre korumasını ve turizmi önermektedir; "Henüz el sürmediğimiz en büyük milli endüstri budur. Henüz kazma dokundurmadiğimiz, en büyük madenlerden biri budur" deyimini kullanır. (sh. 132) Baburîler devri için; "Urdu dili ve Farsçanın hakimiyeti demektir, ama Türk devridir. Nasıl bir İngiliz Hindistan varsa bir de Türk Hindistan vardır, bu dönemi araştırmalıyız" der.

¹¹ I. Ortaylı "Reports and Considerations of Ismail Bey on Central Asia" in *Cahiers du monde russe et soviétique* XXXII (1) 1991, sh. 43-46.

Kentlerdeki sefalete bir nebze değindikten sonra Şark ve Garb arasında bir diyalog kurar. Gandhi'nin yönetimine karşıdır : "İşletici ve iradelenirici bir hayat dini, bu memleketlerde birgün havayı tazeleyecek mi? Bütün bu tanrıların üstünde bir gün, akıl putu, Şark ile Garb arasındaki farkın karanlığını kovarak, Hind insanlığına yeni bir ruh, yeni bir karakter verecek midir? Uzun sakallı filozofla, kuşam kuşam sarıklı hocanın yerini, garb terbiyecisi ta köylere kadar alacak mıdır?" Bu sorularının cevabını gene bir genç aydınlı olan mülakatıyla veriyor. Genç aydın ona demiş ki : "Eğer buralarda size Kemalizm reformlarının aleyhinde söylerlerse, gençliğin onlardan olmadığını hatırlayınız. Hind dilleri Latin harfleri ile yazılmaz diyenlere inanmayınız. Hindistanda ümmiliğin sebebi şimdi kullandığımız uzun ve karışık alfabadır". (sh. 237) Görüldüğü gibi Falih Rıfkı da Hind'in kendisinden çok, Kemalist devrimin Hinddeki etkilerini araştırma ve ortaya koyma eğilimindedir.

Dönüş yolu, yirmibeş yıl önce terk ettiği imparatorluk topraklarının halihazır durumunu betimlemeye neden olur. Yafa, Tel-Aviv : yeşillenmiş bir Türk Akdenizinin gelecekteki mamur halini orada tattığını söyler. Beyruttaki değişiklikler için aynı kanıda değildir. "Bizim İzmir'de yaptıklarımızın yanında sönük kalır" cümlesiyle gördüğü değişikliği özetler. (sh. 281) Suriye'ye geçilir. Trablusşam yolunda Cunya'da filozof Rıza Tevfik'i ziyaret ederler. "Cunya biz 25 yıl evvel burdayken vatandı. Şimdi Rıza Tevfik için gurbettir." der. Bu onun affı için de bir mesaj sayılmalıdır. "Hind". Türklerin Hindistan seyahatnameleri için de en çok okunanı ve sevilenidir. Hatta bu Yusuf Hikmet Bayur'un yarı amatör yöntemle kaleme aldığı 'Hindistan Tarihi' adlı hacimli esere rağmen, bir dönem için Türk aydınının Hind ülkesini öğrendiği sadece bir seyahatname değil, aynı zamanda Hind coğrafyası ve tarihine giriş denilebilecek bir el kitabı olarak kalmıştır. Fakat şunu ilave etmeliyiz. Okuyucu aynı dönemde İngiltere'de Halide Edip (Adivar hanımın kaleme aldığı, çokca okunan ve Hind kıtasında da yankılar uyandıran "Inside India" adlı eseriyle bu seyahatnameyi karşılaştırmalıdır.¹² Herhalde Hind hakkında Türk aydınının 1930 lardaki tefekkürü üzerinde hüküm vermek, böylece mümkün olabilir. Kuşkusuz bugün için 1930'ların ötesinde yorumlar getirdiğimizi söylemek de mümkün değildir.

¹²Halide Edip, *Inside India* Londra , George Allen and Unwin, 1937, ayrıca bkz. Bülent Yorulmaz: "Hind başınında Halide Edip Adıvar" *Türklük Araştırmaları Dergisi* 1984, No:4, s. 179-182